

23. П. Котов у 1903–1909 роках навчався в Казанській художній школі у М. Фешина. 1916 року закінчив Вище художнє училище при АМ в Петрограді, де його керівниками були М. Самокиш та Я. Цюнглінський. Виставлявся як член АХРР (1923–1932) та ССХ (1929–1932). Викладав у Вищих державних художніх майстернях в Астрахані (1919–1922). Після від'їзду з Києва викладав у ВДІКу (1944–1948) та МДХІ ім. В.І. Сурикова (1949–1950) (Прим. авт.)

24. Ковальчук О. Традиції та новаторство у педагогіці Миколи Самокиша і Карпа Трохименко // Образотворче мистецтво. — 2003. — № 3. — С. 90–92.

25. Знаходиться у Київському музеї російського мистецтва (Прим. авт.)

26. Робота над панорамою "Штурм

Перекопа" велася колективом художників під керівництвом М. Грекова в 1935–1938 рр. Після смерті М. Грекова роботу очолив Г. Савицький. До групи входили М. Авілов, В. Крайнев, П. Котов, П. Соколов-Скаля, А. Моравок. Художники виїжджали до Криму, де їх консультував М. Самокиш (Прим. авт.)

27. Юон К. О живописи. — М.: Изогиз, 1937. — С. 45.

28. Иогансон Б. Молодым художникам о живописи. — М.: Издательство АХ СССР, 1956. — С. 136.

29. Трохименко К. Школа реалістичного живопису // Вітчизна. — К., — 1951. — № 5. — С. 38.

30. Шовкуненко А. Мои ученики // За социалистический реализм. — 1939. — № 30–31.

Мая Шалімова-Пузиркова

МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ

Київський художній інститут в евакуації (1941–1944 рр.)

Початок війни, 22 червня 1941 року, застав частину студентів Київського художнього інституту на літній творчій практиці у Каневі (молодші курси) та у Карпатах — в Яремче (старші курси). Не всі повернулися з практики до Києва — війна розкидала їх по різних місцях колишнього Радянського Союзу. В інституті студентів стало зовсім мало [21, с. 158; 16]. Більша частина їх та викладачів пішла на фронт. У боях з фашистами загинули студенти і випускники інституту: Л. Блажевич, М. Бойко, Ф. Кличко, В. Козодоев, Г. Пивоваров, З. Приданцева, Я. Приходько, І. Титаренко, С. Холостенко [4, с. 12].

Коли почалася евакуація державних установ та навчальних закладів, тих викладачів і студентів інституту, які залишилися у Києві, на чолі з ректором І.Н. Штільманом направили до Харкова, художній інститут якого рішенням уряду був об'єднаний з київським. Керівником об'єднаного інституту став І. Штільман, його заступником І. Август — ректор Харківського художнього інституту. Приміщення харківського інституту було переобладнане під військовий госпіталь, туди почали прибувати з передової поранені. Професори й студенти об'єднаного художнього інституту та інших навчальних

закладів Харкова були мобілізовані на будівництво оборонних рубежів за межами Харкова. Очолили колектив, озброєний лопатами й кирками, В. Касян, І. Август та архітектор І. Грабовський [9, с. 36]. То були перші нелегкі випробування на початковому етапі війни. З великими труднощами довелося їм повертатись до Харкова.

7 жовтня 1941 року І. Штільман разом з кількома викладачами та 40 студентами об'єднаного українського художнього інституту виїхали з Харкова в напрямі до Середньої Азії [9, с. 38]. З неймовірними поневірваннями дісталися до Саратова, але звідти протягом тривалого часу не могли виїхати, аби рухатися далі. Зрештою І. Штільман зв'язався з Комітетом у справах мистецтв СРСР і отримав такий документ [11, с. 65]:

*“Комитет по делам искусств
при Совете народных Комиссаров
Союза ССР*

№ 04. 30 октября 1941 г.

*Командировочное
удостоверение*

*Комитет по делам искусств при
Совнарком СССР направляет группу
профессоров и студентов Украин-
ского отделения Московского Ин-
ститута Изобразительного Искус-
ства в количестве 60 чел. в гор. Са-
марканд, куда эвакуирован Москов-
ский Институт Изобразительного
Искусства постановлением Совета
по эвакуации. Настоящее удосто-
верение выдано заведующему Укра-
инским отделением института тов.
Штильману И.Н.*

*Председатель Комитета по делам
искусств при СНК СССР*

Х. Храпченко”.

Згідно з розпорядженням Ради з евакуації при Комітеті у справах мистецтв від того ж числа і під таким самим номером на ім'я начальника Рязано-Уральської залізниці колективові Українського відділення був наданий один товарний вагон до Самарканда. Шлях туди виявився надто довгим і важким — тривав близько місяця. Поїзд довго простоював на частих зупинках. Нарешті у листопаді Українське відділення прибуло до Самарканда. Московський художній інститут був уже там. Окрім нього, з Москви було евакуйовано також Московське Вище художньо-промислове училище [8, с. 221].

У Самарканді не вдавалося одразу створити необхідні умови для життя й навчання студентів та праці педагогів. Регулярних занять не було до осені 1942 року. Студенти облаштовували своє існування як хто міг, підробляючи здебільшого у навколишніх колгоспах. Майже рік інститут являв собою не навчальний заклад, а якесь бездіяльне скупчення різних, але однаково стомлених, хворих, голодних людей, частина яких втратила зв'язок зі своїми родинками. В інституті фактично не відчувалось будь-якого керівництва [20, с. 294].

Московському художньому інституту було надано для розміщення медресе Шир-Дор — одну із споруд знаменитого ансамблю площі Регістан в Самарканді, історичної пам'ятки, відомої усьому світові, але то були лише самі стіни. Крім того, у різних частинах міста були виділені інші приміщення — частково підвали, горища, як правило, темні й сирі, холодні й анти-

санітарні. Та все ж Московському художньому інституту вдалося налагодити навчальний процес у Самарканді [8, с. 17, 38].

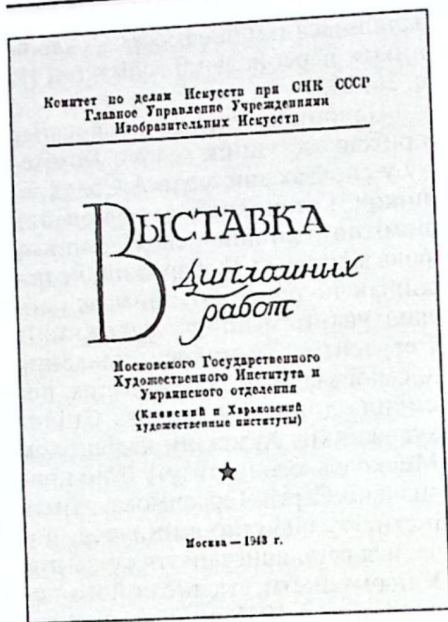
Навесні 1942 року з блоковано-го німцями Ленінграда з великими труднощами евакувався художній інститут. В одному з своїх листів від 14 квітня 1924 року І. Грабар писав до брата В. Грабаря: "Вот из Самарканда мне пишут, что из состава приехавших туда вместе с Ленинградской Академией художеств профессоров почти все по дороге умерли, в том числе и Билибин, очень большой мастер Тырса... и др." [8, с. 26]. У Самарканді Всеросійська Академія, вірніше, те, що від неї вціліло, розмістилася біля вокзалу в приміщенні середньої школи, серед огорудів та ариків. Про те, як мало дісталось сюди ленінградських студентів, згадує і Є. Кибрик. На графічному факультеті, який він очолював, залишилося два студенти і асистент М. Таранов — талановитий рисувальник та ілюстратор [10, с. 132].

Влітку з Тбілісі до Самарканда приїхав І. Грабар, директор Московського художнього інституту, відомий художник, академік живопису, доктор мистецтвознавства. Його приїзд пожвавив мистецьке життя. Він вносив багато цінного у викладання фахових дисциплін, зокрема для студентів українського відділення [9, с. 41]. Незабаром він очолив шойно створену Всеросійську академію мистецтв і водночас став ректором Ленінградського художнього інституту при академії. Погодившись обійняти цю посаду, він відмовився від керівництва Московським художнім інститутом, але

залишився там професором і керівником персональної майстерні [8, с. 56, 233].

Наприкінці літа до Самарканда приїхав заступник голови Комітету у справах мистецтв А. Солодовников, і становище евакуйованих помітно поліпшилося. Неоціниму роль відіграв і І. Грабар який, не полишаючи творчості, займався облаштуванням побуту художників і студентів. Змінилося ставлення міської влади до евакуйованих, посилила допомогу місцева Спілка художників. Художнім керівником Московського інституту було призначено Сергія Герасимова. Життя інституту відчутно змінилося, почалися регулярні заняття студентів. У цьому інституті, після його поновлення у 1935 році не практикували захист дипломників-живописців — на відміну від цього у Київському художньому інституті захист дипломних робіт відбувався щороку. С. Герасимов поновив практику захисту дипломних робіт. Студенти почали працювати над дипломними картинами.

У листопаді-грудні 1942 року відбувся урочистий захист дипломних робіт випускників — живописців Московського художнього інституту, до якого входило і Українське відділення. Оскільки останнє у 1941 році не мало випускників, то у 1942-му одночасно захищалися дипломники, так би мовити, подвійного випуску [8, с. 409]. Тоді в Самарканді захистили свої дипломні роботи студенти чотирьох факультетів — живописного, графічного, скульптурного і архітектурного — з персональних майстерень професорів С. Герасимова,

Обкладинка каталогу виставки дипломних робіт. Москва. 1943

І. Грабаря, А. Осмьоркіна, П. Покаржевського, Г. Ряжського та роботи, виконані під керівництвом професорів і викладачів М. Гельмана, Г. Горощенко, К. Єлеви, О. Мизіна, М. Чернишова, І. Штільмана. Загалом тоді захистилося майже 80 студентів [8, с. 237].

На Українському відділенні дипломні роботи з живопису захистили: Ю. Балановський, Д. Безуглий, М. Дикарьов, С. Кравченко, Д. Фрумїна (керівники дипломних робіт — К. Єлева, І. Штільман); зі скульптури — В. Агібалов, П. Бондар, О. Ковальов, М. Кутепова (керівник дипломних робіт — М. Гельман); з архітектури — І. Красний, І. Кружков, І. Минько (керівники дипломних робіт — І. Грабовський, М. Рославлев [3]. Головою екзаме-

наційної комісії був відомий російський художник-плакатист Д. Моор. Дипломні роботи випускників Українського відділення представляли комісії І. Штільман й В. Касян. І. Грабар, С. Герасимов, Д. Моор, П. Покаржевський оцінювали мистецький рівень цих робіт [1, с. 193, 194]. Захист дипломних робіт відбувся в період дипломної сесії з 18 листопада по 5 грудня 1942 року. Як пізніше згадував І. Грабар, зал де відбувався захист, був переповнений в основному студентами московського і ленінградського інститутів, а в останньому навіть припинили на три дні всі заняття, аби дати студентам можливість бути присутніми на захисті. Серед рецензентів дипломних робіт були такі відомі мистецтвознавці, як А. Чегодаєв, М. Пунін та інші. Згодом відбувся і захист дипломників-живописців з Ленінграда.

Пізніше, коли Московський художній інститут повернувся до Москви, у залах Музею образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна 2 травня 1943 року відкрилася виставка дипломних робіт. Її учасниками стали 46 художників і 4 архітектори. Був виданий каталог [3]. Газета "Литература и искусство" надрукувала інформацію про відкриття виставки, а в газеті "Правда" від 15 травня 1943 року була опублікована стаття І. Грабаря "Успіх молодих художників".

Студенти та викладачі інституту, які перебували в евакуації, проводили роботу з наочної агітації в колгоспах, на підприємствах, в госпіталях, на будовах Середньої Азії, брали участь у конкурсах на кращий політичний плакат. Як згаду-

вав Я. Затенацький, у складі студентських бригад Московського художнього інституту були й студенти Українського відділення, в тому числі П. Депутатова, О. Максименко, В. Пузирков, М. Рябінін, Ф. Самусєв, В. Яценко та інші. Вони писали плакати, брали участь в оформленні агітвікон тощо [6, с. 65]. Одна з бригад, до якої входили В. Бунов, С. Кравченко, О. Максименко, Г. Томенко, Л. Чернов, В. Яценко виїздила із Самарканда до Галя-Аральського району, де художники писали тематичні панно, портрети ударників, гасла на стінах будинків, виконували інші роботи. Керівником однієї зі студентських бригад був Д. Моор [15, с. 30, 31].

Загалом студенти Українського відділення брали активну участь у виконанні найрізноманітніших художніх робіт.

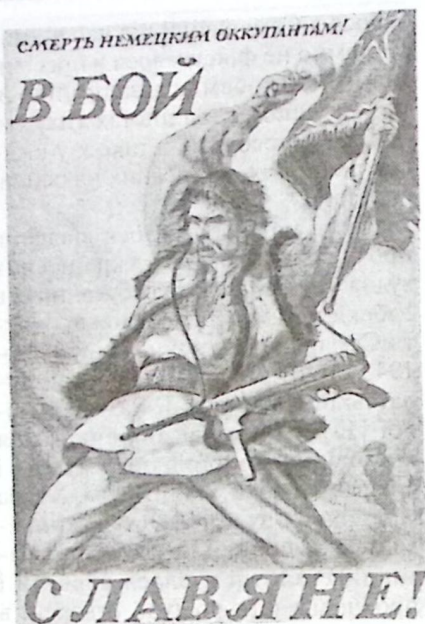
Самарканд у воєнні роки став свого роду художньою столицею країни. Багато діячів мистецтва приїхали сюди з родинами. У 1941–1944 роках тут перебувало не менше тисячі так чи інакше причетних до мистецтва людей. Багатолюдний і розмаїто барвистий рух на вулицях Старого міста створювали не тільки місцеві мешканці — узбеки й таджики, а й прибулі з Росії, України, Білорусії, солдати польської армії генерала Андерса, що застрягли в Самарканді дорогою до Ірану [20, с. 295].

Саме до Самарканда було відправлено провідні вищі мистецькі навчальні заклади Москви, Ленінграда, Києва, Харкова з чималими творчими колективами, які активізували культурно-творче життя міста. Та, на жаль, все, що відбу-

валося в Самарканді під час війни, системно не фіксувалося в пресі чи іншими засобами, а залишилося тільки у спогадах і листах тих, хто тоді там перебував, а також у книгах чи статтях, написаних на основі спогадів.

Дуже мало збереглося свідчень про життя і творчість українських художників під час перебування їх в Узбекистані. Вперше художнє життя Самарканда у роки війни 1941–1945 рр. було висвітлено у кандидатській дисертації І. Рахманкулової [17]. Внаслідок опрацювання відповідних матеріалів у музеях і архівах Москви, Ленінграда, Києва та Харкова, зустрічей з художниками та ознайомлення з їхніми творами дисертантці вдалося виявити і проаналізувати роботи, створені в Самарканді у цей період. Окремою главою дисертації дослідниця розглядає сторінку з історії українського радянського мистецтва, пов'язану з перебуванням та діяльністю Київського художнього інституту у Самарканді. На жаль, у бібліотеках Києва не вдалося знайти текст згаданої дисертації, тому довелося скористатися авторефератом.

У Самарканді тоді опинилася ціла плеяда провідних російських і українських художників і мистецтвознавців: І. Грабар, С. Герасимов, В. Фаворський, Є. Кибрик, Г. Горощенко, Д. Моор, М. Чернишев, О. Зайцев, О. Матвєєв, М. Пунін, О. Осмьоркін, Л. Крамаренко, Г. Ряжський, Р. Фальк, І. Штільман, В. Касіян, О. Сиротенко, М. Гельман, К. Єлева та багато інших. Окрім художників-педагогів, до Самарканда приїхало чимало визначних українських митців,

В. Касіяна. Плакат "В бой, славяне!". Брунатний олівець, акварель. 1942

зокрема М. Деревус, В. Вовченко, І. Кружков, В. Литвиненко, Н. Ульянов та інші.

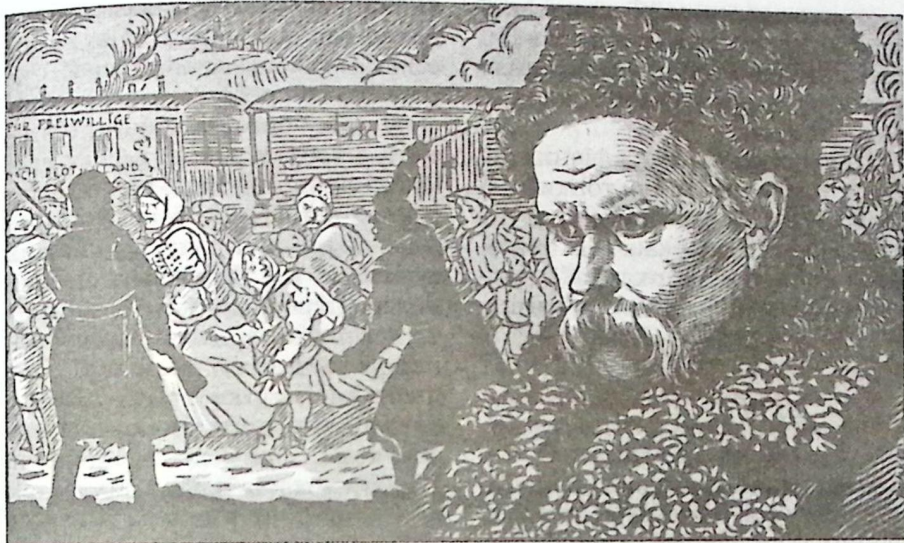
Уже на другий день після прибуття викладачів і студентів до Самарканди в місті з'явилися плакати-блискавки. Особливе місце посідали вікна агітації, які виходили оперативним, були насичені метафоричністю, піднесено-закличним чи сатиричним змістом. Отож, саме графіка стала безперечним досягненням українських художників тих років. Окрім плакатів, виконувалися й тонові офорти, газетні рисунки та ін. Особливо слід згадати графіку В. Касіяна. Кожна його робота сповнювала надією на перемогу. До об'єднання всіх слов'янських народів закликав його пла-

кат "В бой, славяне!", створений в Самарканді 1942 року. Гостра психологічна трактовка, експресія і різноманітність образів, вдала композиційна побудова роблять цей плакат гучним, як набат. Малюнки циклу плакатів "Гнів Шевченка — зброя перемоги" та акварелі "Україна бореться" були видані масовими тиражами у вигляді листівок, які скидали з літаків на окуповану фашистами територію [1, с. 40].

Серії офортів М. Деревуса "Україна у полум'ї", "Шляхами війни", "Повернення" (1942–1943) були пристрасним викриттям звірств фашизму. Вони сповнені експресії та драматичної напруги. Живописним творам М. Деревуса притаманні романтична піднесеність, пластичне ліплення фігур.

Художник і педагог К. Єлева в Самарканді, а згодом у Загорську, під Москвою, працював над політичними плакатами, "Вікнами ТАРС", сатиричною графікою. Один з його плакатів був удостоєний премії на конкурсі оборонного плаката, організованому в Самарканді у 1943 році.

Для багатьох молодих і вже відомих художників самаркандський період став часом надзвичайно активної творчої роботи, корисного спілкування, яскравих вражень від місцевої природи, пам'яток стародавньої архітектури, народного типу, яскравого колориту, своєрідного побуту Сходу. Майже всі художники, які перебували в Самарканді, багато працювали і залишили серії живописних та графічних робіт. Так з'явився "самаркандський" період в історії російського і українського мистецтва.

В. Касіян. Свою Україну любіть!.. (з циклу плакатів "Гнів Шевченка — зброя перемоги"). Туш, перо, акварель. 1942

Чи не найпершим з українських художників почав оспівувати Самарканд Л. Крамаренко. Вперше митець відвідав це місто у 1934 році і вже тоді створив чимало робіт, зумовлених першими гострими враженнями. Це були образи місцевих чоловіків і жінок, дехкан і батраків. Тепер Л. Крамаренко виїхав до Самарканда з Москви у листопаді 1941 року, коли група його студентів з харківського інституту вже була там. Митець-педагог одразу ж включився у педагогічний процес об'єднаних інститутів: забезпечував студентів помешканням, добував дрова і т.ін. У вільний від занять час він писав зимовий Самарканд [12]. Його єдина робота років війни, яка дійшла до нас, — це "Срібляста далечинь. Самарканд". Тоді у місті лютувала епідемія тифу, лікарні були переповнені [13, с. 45,

46]. Через два місяці після приїзду Л. Крамаренко захворів на тиф і 2 березня 1942 року помер.

У 1942–1943 рр. знаний майстер рисунка К. Єлева створив графічні серії "Самарканд", "Загорськ. Державний заповідник", "Троїце-Сергієва лавра". Своєрідна манера художника зумовлена прагненням до максимального лаконізму, бажанням скромними засобами добитися високого мистецького ефекту. Це однаковою мірою стосується як портретів, так і пейзажів. Звідси яскрава характерність таких портретів, як "Старий узбек", "Узбечка". З великою майстерністю передав художник національну своєрідність пам'яток російського та узбецького національного зодчества в малюнках із циклів "Самарканд" і "Загорськ" [5]. У ті ж роки Єлева в співавторстві з І. Штільма-

ном пише картину “Фашистський заслон”, що показує звірства гітлерівців над мирним населенням у тимчасово окупованих ворогом районах країни.

Поряд із серіями графічних робіт В. Касіян постає як тонкий аквареліст. В 1942 році він виконав два альбоми — “Самаркандські пейзажі” і “Люди Самарканда”, куди увійшли малюнки й акварелі пам’яток архітектури Самарканда та людей цього краю [9, с. 43].

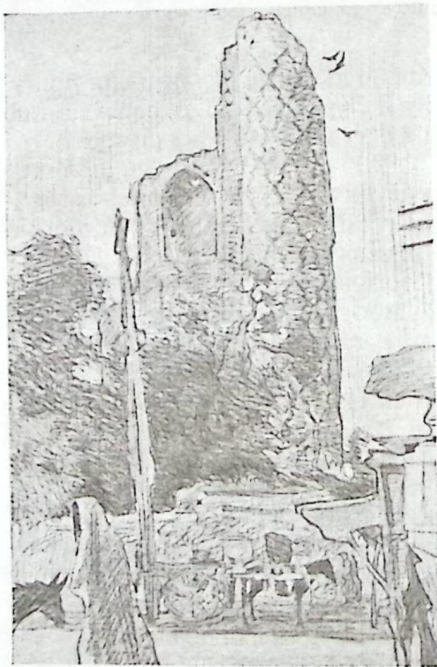
Серед талановитих художників старшого покоління, котрі перебували в евакуації, слід згадати О. Сиротенка, який відтворив образ Самарканда воєнного періоду у графічних композиціях “Сади”, “На

околиці міста”, “У чайхані”. Особливо чарівні, романтично піднесені сармандські портрети О. Сиротенка [18, с. 6].

Велику організаційно-педагогічну і творчу роботу в роки евакуації здійснив керівник Українського відділення Московського художнього інституту, український художник І.Н. Штільман. Добрий за характером, він був батьком для студентства і водночас суворим й непоступливим у творчості. Про нього І. Огієвська писала: “Завжди енергійний, вимогливий і доброзичливий, мав високий авторитет. Ніколи не нав’язував студентам своє сприйняття натури й манери письма, прагнув розвинути в кожного з них індивідуальні художні здібності” [14, с. 9].

Незважаючи на важкі умови часів евакуації, зайнятість педагогічною й адміністративною роботою, Штільман продовжував багато працювати творчо. Створив у Самарканді значну кількість пейзажів.

У невеликих, етюдного характеру роботах художник писав околиці міста, його вулички і подвір’я, іноді пам’ятки архітектури, нерідко вводив у свої твори окремі постаті або групи людей (“Літо”, “Самарканд”, “Біля мечеті”), вершників на віслюках (“Околиці Самарканда”) тощо. В етюді “Самарканд” живописними засобами передано характерний для зими в тих краях стан природи, коли все оповите теплою вологою. Деякі роботи майстра сповнені глибокої задуманості (“Осінній день”, “Околиці Самарканда”, “Вечір”). Вражаючою свіжістю позначені краєвиди

К. Єлева. Руїни Бібі-Ханум.
Кольоровий олівець. 1942

“Квітучі сади”, “Перший струмок”, “Веранда”.

Творчо працювали в роки евакуації й українські студенти. Чимало їх згодом стали відомими майстрами мистецтва. Серед них — народні художники України та СРСР В. Пузирков та С. Шишко, заслужений художник України О. Максименко, заслужені діячі мистецтв України Д. Безуглий, О. Будников, П. Сулименко, Л. Чернов, Л. Чичкан, В. Яценко. В музеях України зберігаються роботи українських художників Ю. Баланівського, П. Депутатової, К. Кохана, І. Красного, С. Лівшиць, В. Пузиркова, Б. Рапопорта, виконані у роки війни в Самарканді і Загорську [17, с. 21].

У Самарканді відбувалося інтенсивне творче життя: влаштовувались численні зустрічі та дискусії, обговорення виконаних робіт, організовувались художні виставки, у тому числі й персональні. Найзначнішою з них була персональна виставка великого російського художника В. Фаворського. Вона цілком складалася з робіт, виконаних у Самарканді. Будучи всесвітньо відомим митцем, Фаворський жодного разу не влаштовував окремо виставки своїх творів. Виставку його робіт організувала Самаркандська спілка художників і Самаркандський обласний музей [19, с. 24].

До дня XXV річниці Української РСР у грудні 1942 року в Будинку Червоної Армії в Самарканді було організовано художню виставку творів випускників Українського відділення. Серед них — серії акварелей В. Касіяна “Україна бореться” та “Дівчата — героїні України”. Про ту подію у спогадах читаємо:

“Зал був прекрасно оформлений — бойові заклики до перемоги, портрети Т. Шевченка, І. Франка, українські рушники й орнаменти. Бажаючих потрапити на свято було багато, тому відбулося два вечори” [1, с. 41].

Тимчасово евакуйовані з України до Самарканда діячі мистецтва і культури вважали своїм національним святом шевченківські дні. Вечір пошанування пам’яті Тараса Шевченка з нагоди чергової річниці з дня його народження відбувся також у Будинку Червоної Армії. Великий портрет Кобзаря для сцени і портрет, який був надрукований на афішах, виконав В. Касіян. До речі, на всіх таких вечорах

К. Єлева. Молода узбечка. Сангіна, кольоровий олівець. 1942

В. Касіян. Узбецька наречена.
Акварель, кольорові олівці. 1942

у Самарканді він завжди виступав з промовою від імені евакуйованої української громадськості [1, с. 41].

23 лютого 1943 року знову таки у Будинку Червоної Армії до її XXV річниці було відкрито художню виставку. У ній взяли участь кращі сили Всеросійської академії мистецтв, Московського художнього інституту і його Українського відділення. Про це О. Суїчмезов писав: "Оскільки основні художні вузи і великий загін видатних художників у ті дні перебував у Самарканді, виставку цю по праву можна назвати першою в країні виставкою творів художників СРСР, присвяченою Великій Вітчизняній війні. Усі зали, навіть вестибюль Будинку Червоної Армії, були заповнені

картинами про героїзм народу на війні, портретами, скульптурами воїнів, які відзначилися на фронтах, у партизанських загонах" [1, с. 159].

З українських художників на виставці свої роботи представили: П. Депутатова — портрети Героїв Радянського Союзу Бурмистрова і Стемасова та композицію "Комісар живий"; Ю. Баланівський — "Месники", "Проводи на фронт"; К. Кохан — політичні карикатури ("Собакам — собача смерть" та ін.); Л. Чернов — "Зустріч героя"; В. Ярош — "На евакуйованім заводі", "В обідню перерву", "У звільненому селі"; В. Яценко — "В німецьке рабство". Крім молодих художників, у виставці брали участь і майстри старшого покоління: К. Єлева — "В кільці"; Є. Світличний — "Стервятник пролетів" [6, с. 65]. На цій виставці В. Касіян уперше експонував цикл малюнків "Помстись!", виконаних у техніці акварель, туш, перо [9, с. 41].

Навесні 1943 року Самарканд готувався до вшанування пам'яті класиків української літератури — Лесі Українки і Михайла Коцюбинського. Минало 30 років від дня їхньої смерті. За організацію цих вечорів пам'яті відповідав, знову ж таки, В. Касіян. Група художників створила плакати на слова віршів Л. Українки. Окремо В. Касіян виконав афіші й запрошення з дереворитним портретом великої поетеси. На вечорі М. Коцюбинського у залі висіли плакати з портретом письменника, ілюстрації до повісті "Фата Моргана", виконані В. Касіяном. За спогадами В. Касіяна, на обох вечорах було багато узбецької

інтелігенції. На урочистостях, присвячених М. Коцюбинському, з доповіддю виступив основоположник таджицької та один із зачинателів узбецької літератур, один з найбільших письменників сучасного Сходу Садридін Айні, майбутній президент Академії наук Таджикиської РСР.

У Самарканді в той час гостювала трупа Харківського державного театру опери, і його артисти теж взяли активну участь у вечорах.

Московський художній інститут почав поступову реевакуацію з Самарканда до Москви вже у березні 1943 року.

18 серпня 1943 року почалося звільнення Донбасу від фашистів, а до кінця вересня цього року було звільнено майже всю Лівобережну Україну. Перемоги Радянської Армії відкривали шлях до повернення українських митців додому.

Українське відділення залишилося при Всеросійській академії мистецтв і виїхало разом з нею із Самарканда до Загорська у серпні цього ж року [8, с. 240]. Розмістили їх в корпусах Троїце-Сергієвої лаври — Духовній академії (чертоги Єлисавети), чернечих келіях і в усьому комплексі Лаври [8, с. 62].

Мальовнича Лавра, монастирські двори, куполи собору, рожеві стіни — усе це захоплювало художників. Працювали творчо всі: і професори, і студенти. Перебуваючи в Загорську, І. Штільман створив серію пейзажів, у яких передано красу старовинного архітектурного ансамблю Троїце-Сергієвого монастиря і водночас проникливо показано російську зиму. Загорські пейзажі стали одними з

О. Сиротенко. Дівчина з віслюком. Картон, олія. 1942

найкращих у доробку митця [14, с. 265]. Загалом, неабияке творче піднесення професорів і студентів було до певної міри зумовлене тісним спілкуванням у Самарканді та Загорську з провідними російськими пейзажистами того часу — І. Грабарем, С. Герасимовим.

21 вересня на різних фронтах розпочалося форсування Дніпра, а 6 листопада 1943 року було звільнено Київ. На початку січня 1944 року до Києва повернувся український уряд, розпочалася реевакуація державних установ до столиці України. Три з половиною роки колектив Київського художнього Інституту перебував в евакуації, і у квітні 1944 року повернувся до Києва.

Зміна правового статусу мистецького навчального закладу була

означена урядовим документом — Наказом № 333 по Управлінню у справах мистецтв при РНК УРСР від 20 червня 1944 року:

1. *Вважати, що Київський Державний художній інститут згідно з постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 1.IV.1944 року за № 311 реевакуювався з м.Загорська до м. Києва і приступив до роботи з 14.IV.1944 р.*

2. *У зв'язку з цим вважати, що Київський державний художній інститут вибув зі складу Московського державного художнього інституту та Ленінградської академії мистецтв.*

3. *В зв'язку з обранням доцента Київського Державного художнього інституту т. Штільмана І.Н. на відповідальну громадську роботу, урахувавши його прохання про увільнення від обов'язків директора вищезазначеного інституту, залишивши його в.о. професора живопису.*

т. Штільману І.Н. до 20 червня 1944 року передати справи Київського державного художнього інституту професору Шаронову М.А. [7].

Після прориву блокади Ленінграда у січні — лютому 1944 року Всеросійська академія мистецтв у повному складі повернулася з ева-

куації до Ленінграда 18 липня 1944 року.

Тяжкі роки війни стали взаємно плідними для великої групи українських і російських художників. Самаркандський етап життя і творчої діяльності евакуйованих художників багато в чому зумовив майбутнє художнього життя Росії і України, оскільки тут і в ті роки виховувалося нове покоління митців.

Разом з тим, спілкування з художньою і педагогічною елітою збагачувало місцевих художників, наповнювало новими ідеями і творчими задумами.

Період евакуації — це особливий етап розвитку радянського мистецтва, коли в одному місці були зосереджені художні сили різних художніх культур, різних мистецьких шкіл.

Взаємодія і взаємопроникнення національних культур, представники яких недовгий, але напружений час працювали разом, сприяли збагаченню і поповненню радянського мистецтва новими творчими здобутками, яких могло й не бути, якби Самарканд не став для митців прихистком під час найважчих років війни.

1. *Василь Касіян. Спогади про художника / Упорядн.: Я.П. Гоян. — К.: Мистецтво, 1986. — 208 с. (Олександр Будников. Енергія часу. — С. 26; Леонід Владич. Чотири ювілейні виставки. — С. 39, 40; Олександр Суїчмезов. Самаркандські дні. — С. 158, 159; Сергій Шишко. Веселкове слово. — С. 178, 179; Володимир Яценко. Пам'ять серця. — С. 193, 194).*

2. *Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945. Краткая история. М., 1967.*

3. *Виставка дипломних работ Мос-*

ковского Государственного художественного института и Украинского отделения (Киевский и Харьковский художественные институты): Каталог. — М., 1943.

4. *Вірність традиціям: Альбом / Автор-упоряд. П.І. Говдя. — К.: Мистецтво, 1982. — С. 12, 13.*

5. *Виставка малюнків Костянтина Миколайовича Єлеви (1897–1950): Каталог / Упоряд. Л. Владич. — К.: Спілка радянських художників України, 1955. — С. 2–3.*

6. *Затенацький Я.* Український радянський живопис. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — С. 65.

7. *З родинного архіву І.Н.Штільмана.*

8. *Ігорь Грабарь.* Письма 1941–1960. — Т. 3. — М.: Наука, 1983. — 365 с.

9. *Касіян В.І.* З минулих літ, книга пережитого // Жовтень. — 1982. — № 10 — С. 35–45.

10. *Кибрик Е.А.* Работы и мысли художника / Предисл. В. Кеменова, О. Верейского; После сл. И.Кибрик. — М.: Искусство, 1984. — С. 132–134, 137, 139.

11. *Кравченко К.* Сергей Васильевич Герасимов. — М.: Сов. художник, 1985. — С. 65–68.

12. *Лев Крамаренко* / Автор вступ. статьи В.П.Цельтнер; составитель каталога и автор воспоминаний — И.А. Жданко. — М.: Твиг, 1995.

13. *Логвинська Л., Малащенко О.* Лев Крамаренко. — К.: Мистецтво, 1975. — С. 45, 46.

14. *Огісвська І.* Пейзажист-лірик і педагог (До 100-річчя від дня народження І.Н. Штільмана) // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-

методичні праці. — Вип. 9. — 2002. — С. 264–268.

15. *Пекаровський М.* Мистецтво, народжене в боях: Художники України на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. — К.: Мистецтво, 1966. — С. 30, 31.

16. *Пузирков В.Г.* Спогади. На правах рукопису. З архіву родини В. Пузиркова.

17. *Рахманкулова І.А.* Художественная жизнь Самарканда в годы Великой Отечественной войны 1943–1945 гг. (графика, живопись) / Автореферат на соиск. уч. ст. канд. искусствоведения. — Ташкент, 1990. — С. 18–21.

18. *Три покоління.* Живопис, графіка. Олександр Сиротенко... / Вступ. ст. І. Возіянової. — К., 2007.

19. *Умаров А.Р.* Искусство Узбекской ССР. — Л.: Аврора, 1972. — С. 21.

20. *Чегодаев А.Д.* Страницы истории советской живописи. — М.: Сов. художник, 1984. — С. 24, 294–296.

21. *Шаніро О.* Художники Рапопорти. Погляд на одну мистецьку сім'ю в спогадах та інтерв'ю // Вітчизна. — 1996. — № 7. — С. 158.

Оксана Мельник

асистент кафедри дизайну та основ архітектури
Національного університету "Львівська політехніка"

Нарбутівська школа графіки діє і в діаспорі (На прикладі творчості Р. Лісовського)

Кожна епоха дарує суспільству митців, які, опинившись у вирі культурного життя, висвітлюють своєю творчістю духовну історію власного народу. Трагізм таких митців нерідко пов'язаний з чужиною, зі свідомим чи несвідомим забуттям їх на батьківщині. Відрад-

но, що в наші дні мистецтвознавці відкривають немало забутих імен. Серед сузір'я видатних українців є й світле ім'я Роберта Лісовського (1893–1982) — талановитого художника-графіка, творчість якого була зорієнтована на давню українську культуру, на традиції